

ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିରେ ଜାଗା ଆଖଡ଼ାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ

ଡଃ ବିନୋଦିନୀ ଦାସ

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମେ ଭଦେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ,
ଯାହା ତବ ଖୋଜି ନପାରନ୍ତି ବୁଝୋତ୍ତମ ।
ଶଙ୍ଖ ନାଭି ମଣ୍ଡଳେ ପରିଖା ମହୋଦଧି,
ପାପୀ ପାପ ନାଶନେ ଅବ୍ୟର୍ଥ ମହୌଷଧି ।

- ନୀଳାଚଳ ମାଧୁରୀ

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ନୀଳାଚଳ ମାଧୁରୀ ୧୯୭୭ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ଯଥେଷ୍ଟ ପୂର୍ବରୁ ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ରଚିତ କାବ୍ୟରେ କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ‘ଏହି ମହୋଦଧି ବେଳାଭୂମିର ସୁଷମାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଏଠାରେ ନିଜର ନିବାସ ବାଛି ନେଇଛନ୍ତି । ସେ ମୌନ ଅଥଚ ତାଙ୍କରି ସ୍ମୃତି ଗାନରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅହରହ ମୁଖରିତ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଏବଂ ମନ୍ଦିରରେ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଠୁଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣୁ ବିଚାର କଲେ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ଅଙ୍କୁରୋଦଗମ ଗଙ୍ଗବଂଶ ନରପତି ଅନଙ୍ଗବର୍ମାଙ୍କୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ୧୨ଶତ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ରାଟ ଅଶୋକଙ୍କର କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ଉପରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଏ ଯାବତ୍ ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ । ହେଲେ ଏହା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ସମୟର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଅନେକ ଧର୍ମ ନିଜ ନିଜର କାୟା ବିସାର କରି ସ୍ଵନିହିତ ସାରତତ୍ତ୍ଵକୁ ଆପୋଷ ବୁଝାମଣା ମାଧ୍ୟମରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତିକୁ ଲାଗି ବିଶାଳ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଯାହାର ଫଳ ସ୍ଵରୂପ ଆଜିର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ଏକ ସର୍ବଧର୍ମ ସମନ୍ୱୟ ସଂସ୍କୃତି ଭାବରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ଵରେ ଆଦୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଅନେକ ଅନୁକୂଳ ଏବଂ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତି ଦେଇ ଏକ ମାନବ ସଂସ୍କୃତିର ସଂଜ୍ଞା ବହନ କରି ଅନେକ ଧର୍ମକୁ ନିଜ ଭିତରେ ବିଲୀନ କରିଦେଇଛି । ଜୈନଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣ ବୈଷମ୍ୟ ଦୂରୀକରଣ ଏବଂ ନାରୀ ସ୍ଵାଧୀନତାର ବାର୍ତ୍ତା ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି କେବଳ ଓଡ଼ିଶାବାସୀକୁ ନୁହେଁ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ଵକୁ ଅବଗତ କରାଇଅଛି । ନାରୀ ଯେ ଅବଳା ନୁହେଁ ଏବଂ ଜଣେ ଦୃଢ଼ମନା, ସଂକଳ୍ପବଦ୍ଧ ।

ବୁଦ୍ଧିମତି ନାରୀ ଏକାକୀ ଭାବରେ ପୁରୁଷ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ସମାଜ ଭିତରେ ସ୍ଵର ଉତ୍ତୋଳନ କରିବା ଉଚିତ୍ ବୋଲି ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି କାହିଁ କେଉଁ କାଳରୁ ଜନମାନସ ଚେତନାରେ ଏକ ବିପ୍ଳବର ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ନାରୀ ଜାତିର ମହାନତାକୁ ଉଦ୍ଘୋଷିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣବୈଷମ୍ୟର ବିଭେଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏବଂ ଏହାର ଦୂରୀକରଣ ନିମିତ୍ତ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଭକ୍ତରନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ, ଦାସିଆ ବାଉରୀର ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ, ସାଲବେଗର ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥ, ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିରେ ଜାତି କାହିଁ ? ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିରେ ମାନବ ସମାଜର ଦୁଇଟି ଜାତିକୁ ସ୍ଵୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି, ଜଣେ ହେଉଛି ନାରୀ ଆଉ ଜଣେ ପୁରୁଷ ।

୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକୃତ ହେବାପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମୀ ଗୋରା ସାହେବମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସ୍ଵାର୍ଥମାନରେ କୌଣସି ଆଶ୍ର ଆସିଲା ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରିନଥିଲେ । ବରଂ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରି ମନ୍ଦିରର ନୀତି ନିୟମ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଆଦିର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଯାତ୍ରୀ କର ଆଦାୟ କରି ତୁଲାଇଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ପାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ୧୮୪୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ମନ୍ଦିରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନରେ ରହିଥିଲେ । ତଥାପି ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ ମନ୍ଦିରର କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିନଥିଲା କିମ୍ବା ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିରେ କୌଣସି କ୍ଷୟ ହୋଇନଥିଲା । ମନ୍ଦିରର ସେବକ ପୁରୀ ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କର ଆତ୍ମସ୍ଵାର୍ଥ ଏବଂ ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷ ପୁଣିଥରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାକୁ ଦୋହରାଇବାରୁ ଏହାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରି ଏକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଜନ୍ମଲାଭ କଲା ମହିମାଧର୍ମ । ଉତ୍କଳ ଦୀପିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟାନୁଯାୟୀ ୧୮୮୧ ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୧ ତାରିଖରେ ମହିମାଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଦଶାରାମ ସର୍ଦ୍ଦାରର ନେତୃତ୍ଵରେ ୧୨ ଜଣ ପୁରୁଷ ଓ ୩ ଜଣ ନାରୀ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରା ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଅଗ୍ନିସଂଯୋଗ କରି ତା’ର ପାଉଁଶକୁ ନିଜ ଶରୀରରେ ଲେପନ କରି ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ହେଲେ ସେମାନେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିନଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାରୁ ବ୍ରାହ୍ମ

ସମାଜର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରବାହ ପକାଇ ପାରିନଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ଏକ ଦୃଢ଼ିମତ୍ର ସଂସ୍କୃତି । ଏହାର ଭାବଧାରାକୁ ଦାର୍ଶନିକ ଏବଂ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭିତ୍ତିରେ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହା ମାନବ ସମାଜକୁ ପୁରୁଷାର୍ଥ କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରି ସମାଜକୁ ପ୍ରଗତିଶୀଳ କରାଇ ଆସୁଅଛି ।

ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ଆଦିପୀଠ ପୁରୀ ଯାହା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଧାମ ପୁରୀ ବୋଲି ଓଡ଼ିଶା କାହିଁକି ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ବିଦିତ । ଖାଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଆ ମଫସଲ ଭାଷାରେ ପୁରୀକୁ କହନ୍ତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରର ତାପ୍ତର୍ଯ୍ୟକୁ ବିଚାର କଲେ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ଯେ ଏହା ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜର ଏକ ମନୋରଞ୍ଜନ କେନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିଲା । କୁହାଯାଏ ଯେ, ରମେଇ ରାଉତରାୟ ଓରଫ୍ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ (୧୫୬୪ରୁ ୧୫୯୨)ଙ୍କ ସମୟରେ ସୃଷ୍ଟି ଏ ସାହିଯାତ । ପୁରୀର ମୁଖ୍ୟ ବାସିନ୍ଦା କହିଲେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପଣ୍ଡା, ସେବକ, ସୁଆର, ମାଳୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କୁ ବୁଝାଏ । ମନ୍ଦିର ସେବାରେ ନିମଗ୍ନ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ନିଷ୍ଠା ଓ ପରସ୍ପର ସହିତ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଲାଗି ହୁଏତ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ ସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ବାସ୍ତବରେ ବୁଝିବାକୁ ଗଲେ ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘର ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ବିରାଟ ବିଦ୍ୟାଳୟ । ଏହା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କଳାରେ ନୈପୁଣ୍ୟତା ଲାଭ କରିବା ଲାଗି ଯଥେଷ୍ଟ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, କୁସ୍ତି, ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଜାଣିଥିବେ କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘର ପାଖରେ ଏକ ସ୍ୱଚ୍ଛ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଥାଏ । ଯହିଁରେ ସାହିର ଜୁଆନ ଟୋକାମାନେ କଲିକତି ଗାମୁଛା ପିନ୍ଧି କାନ୍ଧରେ ପାତିଲା ଗାମୁଛା ପକାଇ, କାନରେ ଗୁଡ଼ାଖୁ ଖୋସି, ବସି ସକାଳୁ ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥାନ୍ତି । ଆସିଲାବେଳେ ଦୋକାନଘରୁ, ଗଞ୍ଜେଇ, ପତି, ମରିଚ ମସଲା ଆଦି କିଣି ଆଣିବାକୁ ଭୁଲନ୍ତି ନାହିଁ । କେତେକ ରସିକ ନାଗରତୁଡ଼ାମଣି ପରି କାନ୍ଧରେ ଗୋବରା ଚଢ଼େଇ, ପାତି ମାଙ୍କଡ଼ ବା ଝିଙ୍କ ନେଇ ଆସିଥାନ୍ତି । ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଜଣ ଶିଳରେ ଭାଙ୍ଗି ବାଟନ୍ତି । ଆଉ କେତେ ଜଣ ଚକ୍ର ଦାଣ୍ଡି ଓ ଠେଲାପେଲା ସହ କୁସ୍ତି କରନ୍ତି । ଏହା ପୁରୀବାସୀଙ୍କ ଭାଷାରେ ମେହେନତ । ତତ୍ପରେ କିଛି ସମୟ ବିଶ୍ରାମ ନେଇ ଦେହରୁ ଝାଳମାରି ଗୁଣ୍ଡୁ ଗୁଣ୍ଡୁ ଗୀତ ଗାଇ ନିଗୁଦି ଓ ଭାଙ୍ଗି ପାଣି ପିଅନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ପୁଷ୍କରିଣୀକୁ ଲମ୍ପ ପ୍ରଦାନ

କରି ଗାଧୁଆ କାମ ସାରି ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରେ ଥିବା ଦିଅଁଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଦୈନନ୍ଦିନ କର୍ମ ଅଭିମୁଖେ ବାହାରି ଆସନ୍ତି ।

ଚନ୍ଦନ ଯାତ ସମୟରେ ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରୁ ନାଗା, ମେଡ଼, ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ପ୍ରଭୃତି ଆସି ମନ୍ଦିରରୁ ନରେନ୍ଦ୍ର ପୁଷ୍କରିଣୀ ଯିବା ବାଟରେ ପରୁଆରରେ ସାମିଲ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ମାହାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ପରୁଆରରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ତାପ ଖେଳ ସମୟରେ ଆଗ ଚାପରେ ଆଖଡ଼ାପିଲା ନୃତ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୟ ସହିତ ନୃତ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରର ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ସଦସ୍ୟମାନେ ଅନ୍ୟ ଘରେ ନଥାନ୍ତି, ସେମାନେ କଳରେ ପାନ ଜାକି ସମଗ୍ର ଶରୀରରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କରି ଭାଙ୍ଗି ବଟା ପିଇ ହାତରେ ମର୍ଦ୍ଦଳ କିମ୍ବା ହାରମୋନିୟମ ଧରି ସୋଲହଂସ ଅଥବା ମଟର ଟିଉବ୍ ଧରି ବନ୍ଧ ଉପରୁ ପାଣିରେ ଲମ୍ପ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଆଉ କେତେକ ମଧ୍ୟ ହାତରେ ଦିହୁଡ଼ି କିମ୍ବା ପେଟ୍ରୋମାର୍କ୍ସ ଲାଇଟ୍ ନେଇ ପାଣି ଭିତରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଚମ୍ପୁ, ଛାନ୍ଦ, ମାଳଶ୍ରୀ ଆଦି ରାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ଗୀତ ଗାଇ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ମନକୁ ମୋହି ନେଇଥାନ୍ତି । ଯାତ୍ରା ସରିବା ସମୟରେ ଗାଧୋଇ ଜାଗା ଆଖଡ଼ା ଘରକୁ ଯାଇ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଶରପୁଲି, ମାଣ୍ଡୁଆ, ଖଲିରୁଟି, ଅମାଲୁ, ମାଠପୁଲି, ଖୁଆମତ୍ରା, ରସାବଳୀ, ରାବିଡ଼ି, ଛେନାଚକଟା, ତାଲମା ପ୍ରଭୃତି ସୁମିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥ ଖାଇସାରି ଯେଝା ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ମାର୍ଗଶିର ମାସ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତିଥିରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଦେବଦୀପାବଳୀ ଉତ୍ସବରେ ତାଙ୍କ ପିତୃଦେବ ନନ୍ଦ, ଯଶୋଦା, ଦେବକୀ, ବସୁଦେବ, ଦଶରଥ ଆଦି ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କୁ ପିଣ୍ଡଦାନ କରିବା ଅବସରରେ ଜାଗା ଆଖଡ଼ାର ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ନୃତ୍ୟ ନାଟକରେ ଭାଗ ନେଇ ଏହାକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର କରିଥାନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜାଗା ଆଖଡ଼ାର ସଂସ୍କୃତି କ୍ରମଶଃ ଅବକ୍ଷୟ ପଥରେ ଗତି କରୁଅଛି । କାରଣ ଆଧୁନିକତାର ପ୍ରଭାବ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ମନ୍ଦର ଗତିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ସଂସ୍କୃତି ଏହାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଏହା ମାନବ ସମାଜକୁ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଆଗେଇ ଯିବା ଲାଗି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରି ଚାଲିଛି ।

ଜୟ ଜଗନ୍ନାଥ

ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
କଟକ